

PREMIERE 16. APRIL

HENRIK IBSEN
HÅLOG
ALAND
TEATER
FERSKE
SCENER

OVER GRENSEN

MYTEN OM JAN BAALSRUDS FLUKT

HENRIK IBSEN
HÅLOG
ALAND
TEATER
FERSKE
SCENER

PREMIERE 17. APRIL

HÅLOG
ALAND
TEATER

FERSKE
SCENER

HÅLOG
ALAND
TEATER

Trenger vi mer krig nå?

Trenger vi å høre mer om krigen nå? Ja! Det er nå de mest interessante historiene begynner å komme fram. I de siste årene har militære arkiver blitt åpnet, og ny kunnskap er tilgjengelig. Historien kan fortelles med andre farger enn svart og hvitt.

Hensikten med Ferske Scener er å få fram nye scenetekster og lage teater av dem. Det er et arbeid vi har drevet med i snart tyve år. Først i Totalteatret, og fra 2003 i Ferske Scener. Etterhvert har vi opparbeidet oss en kompetanse på dette som er ganske unik. Er det noe vi har lært, er det at det ikke finnes en fasit på hvordan dette skal gjøres. Hver prosess er forskjellig. Det tar tid å få fram gode scenetekster. Som regel går det to-tre år fra ideen unnfanges, til manus er forestillingsklart. Ofte kommer vi først inn i bildet når forfatteren er ferdig med sin første versjon. Da ligger hovedlinjene klare, og det er enklere å se hva dette vil – eller kan – bli.

Denne gangen har vi jobbet annerledes. Vi har gått tilbake til dokudrama- og fortellerteaterformen, teaterformer vi har erfaring med fra tida i Totalteatret. Prosessen med *Over grensen – Myten om Jan Baalsruds flukt* – minner om prosessen med *Ei forestilling om Læstadius* i 1996. I prosessen har ikke skrivingen ligget foran. Alt har skjedd samtidig. Og det har skjedd fort. Fra vi overtok prosjektet fra initiativtaker Eirik Bræin Gikling, har det gått fjorten måneder. Det første vi gjorde var å få dramatikeren Bjarne Robberstad med på laget. Hans iherdighet og grundige research er grunnpillaren i prosjektet. Familien Baalsruds generøse støtte til prosjektet er også av uvurderlig betydning.

Veien fra research til scenegulvet har gått via uttalige manusversjoner, etterhvert med Kristin Bjørn som samarbeidspartner. Dette er igjen blitt bearbeidet av instruktør og skuespillere under prøvene. Forestillinga er på alle måter et resultat av hele teamets engasjement og omfattende arbeidsinnsats.

Det er seierherrene som skriver historien. Suksessen til boka og filmen *Ni liv*, sementerte seierherrenes versjon. Nå, 65 år etter tragedien som kostet 15 mennesker livet, og ga Baalsrud selv varige men, både psykisk og fysisk, kan vi se og fortelle andre historier.

Vi har laget teater, vi presenterer ikke den fullstendige historien. Til det er hjelperne og hendelsene for mange. Men hovedlinjene i denne forestillinga er basert på fakta.

Kristin og Bernt Bjørn, Ferske Scener

Foto: Yngve Olsen Sæbø

Forestillingen *Over grensen – Myten om Jan Baalsruds flukt* er et prosjekt som appellerer til meg som teatersjef på mange måter. Et nyskrevet manus, historien om en lokal helt fra Nord-Norge og et kunstnerisk team som er tilknyttet Ferske Scener, som er en av landsdelens motorer innenfor det frie scenekunstheltet. Utover dette appellerer prosjektet til meg som menneske. Hva skjer når en sterk personlighet som Jan Baalsrud mister kontroll over sitt omdømme, og når «folk flest» gjør seg opp sin mening om hvem du er? Kanskje til og med på feil grunnlag?

Dette er et spennende prosjekt som Hålogaland Teater med glede har gått inn i som samarbeidspartner. Som den største teaterinstitusjonen i landsdelen føler vi et ansvar for å bidra til å realisere kunstnerisk interessante prosjekter i det frie feltet. Vi håper at vi dermed gjør dette materialet tilgjengelig for et stort publikum i hele Troms.

Nils Johnson, teatersjef Hålogaland Teater

Takk til

Nils Ivar Baalsrud, Nils Ole Baalsrud, Liv Baalsrud og resten av Baalsrudfamilien. Stiftelsen Jan Baalsrud, Johan Dalheim, Leif Arneberg, Arvid Grønnslett, Johannes Pedersen, Bjarne Dalhaug, Tore Haug, Gunnar Pedersen, Dagmar Idrupsen, Erna Bjørn, Julie Olsen, Thomas Digervoll, Fride Tønning, Bjørn H. Larsen, Mette-Marith Aspmo, Hanna Steilnes, Gudbrand Brustrom, Aud Vågsæter, Grand Nordic Hotell, Rådstua Teaterhus, Tromsø Forsvarsmuseum, Norges Hjemmefrontmuseum, Lofoten Krigsminnemuseum, Norsk Telemuseum, Nord-Troms Museum, NRK Troms og Finnmark, Arctic Event, Breivika Tekniske Fagskole, Universitetssykehuset Nord-Norge, Sunnhordland Folkehøgskule

Prosjektet er støttet av

Tromsø kommune, Lyngen kommune, Troms fylkeskommune, Sametinget, Nordnorsk kulturråd, Fritt Ord, Norsk Kulturråd, Den Kulturelle Skolesekken, SpareBank 1 Nord-Norge, Fond for utøvende kunstnere, Storfjord kommune.

Kilder

Bøker, dokumenter, tidsskrifter
Haug, Tore & Scott, Astrid Karlsen:
Jan Baalsrud og de som reddet ham, Gyldendal 2001 /
Defiant Courage, Nordic Adventures 2001
Krigsinvalidforbundet: Krigsinvaliden, tidsskrift, årg.
1956–1964 (Nasjonalbiblioteket)
Nord-Troms museum:
Tyske etterretningsdokumenter april–mai 1943
Norges hjemmefrontmuseum:
Dokumenter, Baalsruds rapport, FO IV, SOE
Shetland Amenity Trust:
Dokumenter, SOE/Norway 30, 1-321
Private arkiver

Radio og film
BBC: Jan Baalsrud & Max Manus, radiointervju, 1951
Sveriges Radio: Jaget i fjellet, radiodokumentar, 1955
NRK: Det tiende livet, radiodokumentar, 1987
Video Nord:
De reddet hans liv, fjernsynsdokumentar, 1988

Andre kilder/relatert litteratur

Bøker, dokumenter, tidsskrifter
Blindheim, Svein: Offiser i krig og fred, Samlaget 1981
Cruickshank, Charles:
SOE in Scandinavia, Oxford Univ. Press 1986
Eitinger, Leo: Krigsskader og senvirkninger, 1995
Eliassen, Arnt: Den faste jords fysikk, 1968
Fjortoft, Kjell: Dramaet på Arnøy, Gyldendal 1981
Hennig, Johannes Martin: Ein tysk soldats dagbok frå
krigen i Nord-Norge, Samlaget 2002
Hjeltnes, Guri m. fl.: Handelsflåten i krig, 1992–97
Howarth, David: We Die Alone (Ni liv), Collins 1955
Haavarsholm, Espen:
Martin Linge – min morfar, Gyldendal 1993

Jaklin, Asbjørn:
Nordfronten – Hitlers skjebneområde, Gyldendal 2006
Jensen, Ratvik, Ulstein (red.):
Kompani Linge, Gyldendal 1948
Johansen, Anders: Særroppgave, Spartacus 1999
Kersaudy, François:
Vi stoler på England: 1939–1949, Cappelen 1991
Luihn, Hans:
Men krigen er jo slutt, Universitetsforlaget 1990
Læstadius, Lars Levi:
Prekensamling, Læstadiusforlaget 1984–93
Manus, Max:
Det vil helst gå godt; Det blir alvor, Steensballe 1946
Malcolm Munthe: På hemmelig oppdrag i Norge, 1954
Misje, Magne: Det store sviket, Samlaget 1996
Pedersen, Gunnar: Militær motstand i Nord
1940–1945, Universitetsforlaget 1982
Pedersen, Gunnar: Tromsø gjennom 10 000 år – bind 3,
Tromsø kommune 1994
Nøkleby, Berit: Gestapo – Tysk politi i Norge
1940–1945, Oslo 2003
Nøkleby, Berit: Pass godt på Tirpitz, Gyldendal 1988
Pryser, Tore: Hitlers hemmelige agenter, Oslo 2001
Sønsteby, Gunnar: Rapport fra nr. 24, Mortensen 1960
Våre falne, utgitt av den norske stat 1949
Weisæth, Lars: Katastrofepsykiatri, 1991

Radio og film
NRK:
Krigsinvalidene får eget hus, Radioreportasje, 1959
NRK:
Blant krigsinvalider på Bæreia, Radioreportasje, 1959

OVER GRENSEN

MYTEN OM JAN BAALSRUDS FLUKT

Manus: Bjarne Robberstad i samarbeid med Kristin Bjørn

Skuespillere:
Jørn-Bjørn Fuller-Gee
Bernt Bjørn
Pernille Dahl Johnsen
Espen Østman
Gøran Østerbøl

Regi: Pål Øverland
Dramaturg: Kristin Bjørn
Research: Bjarne Robberstad
Scenografi og kostyme: Sunniva Bodvin
Musikk: Håvard Lund og Gudmund R. Østgård
Lyd: Nils Petter Christensen og Jim-Oddvar Hansen
Lydtekniker: Knut Steinlien
Lysdesign og video: Nicolas Horne
Sminke: Irene Øynes

Rekvisittansvarlig/søm: Anne Marie Bakk
Søm: Lene Åsberg
Snekkere: Børge Kvaal og Henrik Svendsen
Maler: Martin Eilertsen
Metallarbeid: Stein Eliassen
Produsent: Anita B. Bjørnstad
Markedsansvarlig: Helge M. Markusson
Administrasjonsassistent: Siri Therese Thuen
Samisk språkkonsulent: Katri Somby
Samisk oversetter: Siri Broch Johansen
Grafisk design: Geir Tore Holm og Ulf Carlsson

Idé: Eirik Bræin Gikling

For mer informasjon om Ferske Scener: www.ferskescener.no
For mer informasjon om Hålogaland Teater: www.ht.tr.no

Uppremiere på 65-årsdagen for «Brattholms» forlis,
30. mars 2008, Rådstua Teaterhus, Tromsø

Jan Baalsrud

av Nils Ole Baalsrud, Jan Baalsruds nevø

Jan ble født 13. desember 1917 som sønn av Nils Julius og Lilla (født Hvamstad) Baalsrud. Han vokste opp på Ila ved Sankt Hanshaugen i Oslo som eldst av tre søsken. Da Jan var 16 år gammel, døde moren plutselig, og familien stod igjen uten en viktig omsorgsperson. Jan tok seg av fire år yngre Nils-Ivar og åtte år yngre Julie med stor omtanke og tålmodighet. Etter hvert flyttet familien til Kolbotn. Jan var en aktiv og sporty gutt og ble en sentral person i ungdomsmiljøet i «stasjonsbyen» Kolbotn.

Faren og onkelen drev en geodetisk instrumentmakerforretning (instrumenter for landmåling ol.), og Jan bestemte seg for å utdanne seg med tanke på å gå inn i familiefirmaet. Det viktigste miljøet fantes i Tyskland, og etter militærtjenesten dro Jan til Wetzlar i Hannover for å bli kartograf. I 1939 avla han svenneprøve som geodetisk instrumentmaker. Alt var klart for å tre inn i familiefirmaet.

Da tyskerne angrep Norge 9. april 1940, hadde Jan nettopp kommet hjem fra befalskurs i Halden. Til tross for at familien, bl.a. gjennom firmaet, hadde mange nære tyske venner og kontakter og lett kunne falt for tyskernes begrunnelse for å redde Norge fra engelskmennene, var Jan ikke i tvil. Han meldte seg umiddelbart til tjeneste, og ble ordonnans for general Eriksen. Etter å ha deltatt i trefninger i Østfold, måtte Jan rømme over grensen til Sverige. Som de fleste andre ble han umiddelbart internert av svenske myndigheter, men ettersom svenskene hadde behov for folk med hans kartografkompetanse, fikk han tilbud om jobb i det svenske forsvaret. Jan fikk imidlertid etter hvert kontakt med den engelske ambassaden, som brukte ham i hemmelige etterretningsoppdrag i Norge. Til slutt ble han tatt av svensk grensepoliti og dømt for spionasje. Takket være bekjentskaper, klarte han å få fengselsdommen omgjort til utvisning fra riket, og ved hjelp av den sovjetiske ambassadøren Aleksandra Kollontay, Norgesvenn og en av Sovjets største politiske tenkere, fikk han visum til Sovjet og arrangert en omstendelig reise nesten jorda rundt for å kunne slutte seg til Kompani Linge og de norske styrkene i Skottland i 1942.

Hans første store oppgave var Operasjon Martin, som endte katastrofalt. Jan var den eneste overlevende av de 13 som satte ut over Nordsjøen med «Brattholm». Selv om han overlevde, førte påkjennningene under flukten til en langvarig rekonvalesens og varige skader. Rapporten han skrev de første par ukene på svensk sykehus var nok preget av dette og av hans tilnærmet bevisstløse tilstand under store deler av flukten.

Jan Baalsrud, Tennisveien, Stendal, Oslo, 1957. Foto: Nils-Ivar Baalsrud

Etter sju måneder på svenske sykehus, kom Jan seg over til Skottland, hvor han resten av krigen gjorde tjeneste som instruktør i Kompani Linge. Han vendte tilbake til Norge da tyskerne kapitulerte og deltok først i sikringen av tyske styrker i Bergen. Deretter dro han til Troms og deltok blant annet ved oppgravingen av de 12 fra «Brattholm» og deres begravelse. Han lette også etter hjelperne langs fluktruten.

Rapporten Jan skrev på sykehuset kom etter hvert den engelske forfatteren David Howarth for øre. Han fattet interesse for historien og tok kontakt med Jan. Sammen prøvde de å nøste opp historien, men pga. av Jans tilstand under den siste delen av flukten, ble det både store hull og vesentlige feil i det faktiske hendelsesforløpet. Både boka og filmen *Ni liv* ble preget av den stemning og de holdninger som preget tida de ble til i, og må, som *Over grensen*, sees på som kunstneriske tolkninger, historier fra Historien, med ulike perspektiver og vektlegginger.

Etter hvert gikk Jan inn i familiefirmaet som instrumentmaker, men ble snart engasjert i de mange skjebner krigsopplevelsene hadde skapt. Lingeklubben ble en naturlig møteplass for tidligere soldatvenner hvor man kunne fange opp noen av dem som hadde fått problemer og bearbeide traumatiske opplevelser.

Petter Solbakken, Amanda og Aslak A. Fossvoll (1900–1943), Mamndalen, ca. 1940.
Foto: Laura Isaksen/Nord-Troms Museum

Ni liv gjorde ham kjent over hele verden, og ga ham dermed en innflytelse som han kunne bruke for å hjelpe dem som var verre stilt enn ham selv. Han var også svært opptatt av at de egentlige heltene i historien, hjelperne hans, skulle få den anerkjennelse de fortjente. Han var i 1954 med på stiftelsen av Krigsinvalidforbundet, som hadde som formål å hjelpe de krigsskadde og deres etterlatte. Han tok initiativ til en undersøkelse som «Legekommisjonen av 1957» gjennomførte vedrørende «psykiske senskader» hos konsentrasjonsleirfanger, krigsseilere og krigsinvalider. Undersøkelsen fikk avgjørende betydning for forståelsen av, og etter hvert behandlingen av, slike skader. Jan var selv formann i Krigsinvalidforbundet fra 1957–64 og fikk blant annet bygget Krigsinvalidehjemmet Bæreia ved Kongsvinger, en behandlingsinstitusjon som i 50 år har tatt hånd om krigsskadde og som i januar 2008 ble overtatt og videreført av Forsvaret.

I 1951 giftet Jan seg med amerikanske Evy Miller, og i 1958 fikk de datteren Liv. Jan var imidlertid preget av krigsopplevelsene både på kropp og sinn, og arbeidet med de krigsskadde og stadig påminnelser om egne opplevelser ble etter hvert en stor belastning for Jan. Ekteparet fant ut at et varmere klima og et roligere liv var nødvendig, og flyttet til Tenerife. Evy døde etter kort tid, mens Jan og datter Liv valgte å bli boende på Tenerife. Jan livnærte seg som småbruker og grisebonde, og giftet seg etter en tid med en spansk sykepleier, Teresa Balmaseda.

Takknemligheten overfor hjelperne var hele tiden hos ham, og erkjennelsen av at historien manglet vesentlige deler gjorde etter hvert at han vendte tilbake til Nord-Troms for å prøve nøste opp i alt han ikke visste. Han ville bli kjent med de til nå ukjente hjelperne fra den siste delen av flukten, og ikke minst å gi disse den anerkjennelse de tidligere ikke hadde fått. Jan døde på Krigsinvalidehjemmet Bæreia 30. desember 1988. Året etter kunne familien hans oppfylle Jans siste ønske ved å sette urnen med asken hans i graven til en av de sentrale hjelperne i Mamndalen, Aslak Fossvoll. Jans ønske om å ære de som hjalp ham til livet blir i dag videreført av Stiftelsen Jan Baalsrud.

Kva er det med Krigen?

av Hallvard Tjelmeland, professor i historie ved Universitetet i Tromsø

Når det er Krigen det er snakk om, krigen med stor K, veit alle kva det dreier seg om. Det er ikkje den andre verdskrigen i seg sjølv, men okkupasjonstida i norsk historie det då er tale om. Desse fem åra var ei dramatisk generasjonserfaring, men det er ikkje slik at interessa for denne perioden har minka med nye generasjonar, at avstand i tid har skapt distanse. Tvert om, det ser ut til at interessa aukar frå år til år, også i nye generasjonar. Kva er det då med Krigen, kvifor denne interessa for hendingar meir enn 60 år tilbake i tid?

For det første er det slik at krigstida hadde store verknader, både nasjonalt og internasjonalt. Norsk okkupasjonshistorie er både historia om ei polarisering mellom ein del av folket som støtta okkupasjonsmakta og det store fleirtalet som ikkje gjorde det. Det var ei historie om svik og heroisk motstand. Det er også ei historie om dagleg tilpassing, der livet gjekk vidare – rett nok med oppleving av rasjonering og utrygge tilhøve, men like fullt ei tid då massearbeidsløysa forsvann, då store inntekter gjorde at kommunar, bedrifter og store delar av folket gjekk frå å vera gjeldsslavar til å ha pengar på bok. Krigstida skaka også verdssamfunnet, med ufattelege menneskelege tap – og med heilt nye internasjonale makttilhøve som la grunnlaget for fleire tiårs kald krig. Okkupasjonserfaringane kom til å stå sentralt i bygginga av nasjonen Norge etter krigen, som ei t referansepunkt både i å sveisa saman eit nytt nasjonalt samhald etter mellomkrigstidas sosiale og politiske konflikter – og som eit våpen mot opposisjonelle under den kalde krigen. Aldri meir 9. april!

På den eine sida det nasjonale samhaldet, på den andre sida traumatiserte sider ved krigen: Det omfattande landssvikoppgjeret brennmerka titusenvis av nordmenn – ikkje bare dei som gjekk okkupantmakta til hende, men også familiane deira, med ein slagskygge heilt opp til vår tid. Det var også andre grupper som

vart gløymt når det store Vi skulle feira frigjeringa i tiåra etter krigen. Lenge var det stilt om lagnadene til den norske flik av Holocaust, som skulle føra halvparten av jødane i Norge inn i gasskamra. Dei største menneskelege katastrofane på norsk jord, gjaldt dessutan ikkje nordmenn, men tusenvis av krigsfangar – 13 000 av om lag 100 000 tvangsarbeidarar og krigsfangar frå Sovjetunionen døde under umenneskelege tilhøve, og to tredjedelar av alle serbiske fangar, ei utrydding på nivå med dei verste konsentrasjonsleirane på kontinentet. Fram til 1970-talet var det meste av det som vart skriva om norsk okkupasjonshistorie støypt i «Svik vs. Motstand»-forma. Seinare har biletet blitt meir samansett. Det har vore gjort fleire studiar som viser til den økonomiske transformasjonen som krigen medførte – og også stor tilpassing til okkupantmaktas behov på det økonomiske området. Det har kome fram mykje materiale krigens kvardagshistorie. Vi veit langt meir om «den andre sida», dei som vart omfatta av landssvikoppgjeret. Og ikkje minst: Dei siste 20 åra har det kome fram viktig informasjon om jødane og krigsfangane sin lagnad. Med ny informasjon har biletet blitt breiare, fasettane fleire – det meste låg trass alt mellom det svarte og det kvite.

Kva er det så som har bidratt til endra oppfatningar av okkupasjonstida? Det er klart at samfunnsmessige forhold har spelt inn. Det massive trykket under krigen og det nye fellesskapet gjorde det vanskeleg å nyansera biletet av okkupasjonstida. Den etterfølgjande polariseringa under den kalde krigen forsterka truleg også behovet for å bruka okkupasjonserfaringane som eit nasjonalt samlingspunkt. Med nye ideologiske straumdrag frå slutten av 1960-talet og seinare oppløysing av den kalde krigen strukturar, slo den nasjonale konsensus sprekker. Så er det utviklinga i historiefaget sjølv: den sosial- og kulturhistoriske vendinga på 1970- og 80-talet skapte interesse for spørsmål som ikkje så sterkt var knytt til det nasjonale og det heroiske. Endeleg, og det er her *Over grensen* kjem inn: Nytt tilfang av kunnskap om faktiske forhold påverkar også oppfatninga av dei historiske hendingane – og ny kunnskap har ein tendens til å bryta ned myter og gi eit meir mangefasettert bilete av hendingar og haldningar.

Inneber dette at den store semja vil oppstå bare vi får nye fakta på bordet? Heilt sikkert ikkje, men posisjonane i diskusjonane vil kunna endra seg – og debatten vil gå føre seg på eit meir opplyst nivå. Det vil alltid vera eit element av tolking og utval av kjelder, og vurderingsgrunnlaget kan vera ulikt. Korleis ein vurderer utfallet av ein mislukka sabotasjeaksjon under andre verdskrigen, er også avhengig av korleis ein stiller seg til spørsmålet om kva motstandsarbeid som var mest relevant – haldningskamp mot NS eller aksjonar mot okkupantmakta, der omsynet til å bidra i den store krigen måtte vegast mot omsynet til sivile tap. Krigstida byr på drama som vi må djupt inn i for å forstå dei vegvala dåtidens aktørar valte. Det kan vi alle læra noko om, både på det menneskelege planet og i høve til å forstå krigssituasjonar i vår eiga samtid.

Foto: Yngve Olien Sæbø

Ferske Scener lager samtidsteater: nyskrevne teatertekster og nyskrevet musikk, med sterk teatralitet og tydelig publikumskontakt, i en uforutsigbar spillestil som gir rom for «ikke-spill» så vel som melodrama.

Vi vil skape engasjerende teater, både intellektuelt og følelsesmessig. Vi tror på undring og refleksjon som veier til handling. Det er viktig for oss å formidle innhold som engasjerer dypere enn det dagsaktuelle og underholdende.

Ferske Scener holder til i Rådstua Teaterhus midt i Tromsø.

Ferske Scener skal på turne i Troms med barneforestillinga *Poteter har ingen vinger* fra 21.–30. april.

«*Poteter har ingen vinger* har blitt ei forestilling som løfter oss ut av hverdagens ofte så grå og triste dager, til et liv som gir håp og trøst.» *Nordlys*

«Han har kanskje ikke vinger, men er likevel en reddende engel for de frustrerte foreldrene som henger fast i sorg og savn. Poteten – som selv har fått familien utslettet på chipsfabrikken – setter rett og slett det hele i et jordnært perspektiv. Samtidig gir Bernt Bjørns glimrende tolkning en hysterisk morsom opplevelse både for voksne og barn.» *Tromsø*

FERSKE
SCENER

www.ferskescener.no